

עוצבות המבצע (Einsatzgruppen) וראשיתו של הפתרון הסופי

השם המלא: Die Einsatzgruppen des Sicherheitsdienst und der Sicherheitspolizei - קבוצות המבצע של הס"ד והסיפ"ו (משטרת הבטחון). יחידות מבצע של קבוצות רצח ממונעות שפעלו במלחמת העולם השנייה בשטחים כבושים בידי גרמנים. א' הופיעו לראשונה בעת סיפוח אוסטריה לרייך במרס 1938. הן היו יחידות משטרתיות-מודיעיניות שהתקדמו עם הצבא הפולש. כך עשו גם בעת הפלישה לצ'כוסלובקיה במרס 1939, ובעת הפלישה לפולין ב-1 בספטמבר של אותה שנה. בפלישה לאוסטריה ולצ'כוסלובקיה נועדו הא' להיות משרדים ניידים של הס"ד וסיפ"ו, עד שיוקמו משרדי קבע, דהיינו, הן נעו מיד לאחר הצבא המתקדם, וכמו ברייך קיבלו לידיהן את האחריות לבטחון החיים הפוליטיים.

אל היחידות הקרביות שפלו לברית המועצות הצטרפו ארבע "עוצבות מבצע" (*Einsatzgruppen*), שמנו כל אחת בין 500 ל-1000 איש, ונחלקו ליחידות משנה. תפקידן של עוצבות המבצע היה להתקדם בעקבות היחידות הלוחמות ולחסל את האויבים האידיאולוגים ואת כל הכוחות האנטי-נאציים שנותרו בשטח באזורים הכבושים. האינזצגרופן היוו אמנם חלק ממבנה הס"ס, אשר לו הן היו כפופות וממנו קיבלו את פקודותיהן. אך בה בעת, כפי שניתן ללמוד מפקודת היום המגדירה את תפקידן, היו עוצבות המבצע קשורות גם לוורמאכט. כל יחידה היתה קשורה לאחת הארמיות הפולשות, והיתה זקוקה לסיועה הלוגיסטי והפיסי על מנת לתפקד ולהוציא לפועל את תפקידיה.

הא' פעלו על-פי הנחיות למיבצעי חוץ של סיפ"ו וס"ד. ההנחיות סוכמו באוגוסט 1939 בין רינהרד הידרריך, מנהל 'המשרד הראשי לבטחון הרייך', ובין הגנרל אדוארד וגנר, נציג הצבא (הורמקט). ההכנות לפעילות האינזצגרופן החלו עם ההכנות המוקדמות למבצע ברברוסה. בהוראות ליחידות אלה, מיום ה-19 במאי, כחודש לפני הפלישה, נאמר כי הבולשביזם הוא אויבו המר ביותר של העם הנציונל-סוציאליסטי בגרמניה... במלחמה זו יש לנקוט באמצעים רדיקליים וחסרי-רחמים כנגד בולשביקים, מסיתים, חבלנים, אנשי גרילה ויהודים וכן השמדה מוחלטת של כל מקרה של התנגדות אקטיבית או פסיבית.

ההוראה לגבי רצח "היהודים במנגנון המפלגה והמדינה" הקיפה למעשה את כל יהודי ברית המועצות. שכן, כפי שראינו, האידיאולוגיה הנאצית זיהתה באופן אוטומטי כל יהודי עם הבולשביזם ועם מנגנון השלטון הסובייטי. יתרה מזו, אנשי התעמולה הנאצים עשו שימוש בכלי נוסף כנגד היהודים, והוא הזיהוי בינם לבין הפרטיזנים. שלוש נקודות מרכזיות היו לזיהוי זה:

- כל היהודים הם פרטיזנים

- היהדות מהווה את הבסיס הרעיוני, האנושי והארגוני ללוחמה הפרטיזנית.
- ללא השמדת היהודים לא ניתן יהיה להתגבר על תופעת הלוחמה הפרטיזנית באופן מלא,
ולא ניתן יהיה לחסלה.

זיהוי זה בין היהודי לבין הפרטיזן תרם לחזוקת תחושתם של החיילים כי היהודים מהווים סכנת
חיים לכוחות הגרמניים ולכן יש להשמדם. תפיסה זו אף חיזקה את היסוד האנטישמי
הבסיסי שהיה קיים בכל מקרה באידיאולוגיה הנאצית ובחינוך לו זכו החיילים הלוחמים
בחזית. ביטוי להפנמת הדימויים האנטישמיים של האידיאולוגיה הנאצית, בשילוב הזיהוי בין
היהודי לפרטיזן, ניתן במכתב שנשלח ביולי 1942 על-ידי חייל גרמני מהחזית המזרחית
למשפחתו שבגרמניה:

המשימה הכבדה ביותר המוטלת עלינו במאבקנו נגד הבולשביזם היא השמדתו של היהודי
הנצחי. כשמישהו רואה מה עשה היהודי ברוסיה, הוא מתחיל להבין מדוע הפיהרר החל
במלחמתו נגד היהדות. כמה צער היה נגרם למולדתנו אם ידן של חיות אדם אלה היתה על
העליונה? ... לאחרונה אחד מחברנו נרצח בלילה. הוא נדקר בגבו. זה חייב להיות יהודי
שניצב מאחורי פשעים שכאלה. נקמתנו על מעשה זה היתה כמובן הצלחה גדולה.
האוכלוסיה המקומית שונאת את היהודים כפי שלא שנאה אותם לעולם. הם עתה מודעים
לכך שהוא אשם בכל דבר.

כל הגורמים האלה הובילו לכך שעם הפלישה לברית המועצות, המשימה המרכזית שהוטלה
על יחידות האינזצגרופן היתה השמדת היהודים. הפלישה לברית המועצות, המערכה
הקיומית כנגד האויב האידיאולוגי והביולוגי כאחד, נתנה, אם כן את האות לתחילתו של רצח
המוני של היהודים הנמצאים תחת הכיבוש הגרמני. כעבור זמן לא רב יהפוך רצח המוני זה
להשמדה טוטאלית. גרמניה החלה ב"פתרון הסופי" לשאלה היהודית.

תחילת ההשמדה ופעילות האינזצגרופן

שלב ההשמדה הראשון אופיין בפעילות מרוכזת של עוצבות המבצע שליוו את הגייסות
הפולשים לברית המועצות. שיטת ההרג העיקרית בשלב זה היתה פשוטה מאד: מיד לאחר
כניסת יחידות הוורמאכט לעיר מסויימת, עם השלמת הכיבוש הצבאי, נכנסו לעיר בעקבותיהן
עוצבות המבצע. אנשיהן הורו ליהודים לצאת את בתיהם. הם הובלו בדרך כלל לחפירה
שהוכנה מראש או לתעלה נגד טנקים בקרבת מקום לעיר. כאשר הגיעו למקום, הופרדו על-פי
רוב לקבוצות של גברים, נשים וילדים לחוד. הם אולצו להתפשט, הועמדו בקצה התעלה או
הבור, ונורו למוות. לאחר מכן כוסתה החפירה בעפר. במקרים מסויימים אולצו הקורבנות
עצמם לחפור את בורות ההריגה של עצמם. במקומות מסויימים החלו יחידות האינזצגרופן,
כבר בשלב מוקדם זה, לבצע את הרצח באמצעות משאיות גז. מאות אלפי יהודים נרצחו

בדרכים אלה על-ידי עוצבות המבצע. את תהליך הרצח תיארה ניצולה, רבקה יוסלבסקה, בזמן משפט אייכמן:

כשהגענו למקום ראינו אנשים ערומים, מופשטים. עדיין חשבנו שאלה רק עינויים... היה קשה מאד בהליכה. הילדים סבלו... ההורים והאמהות היו נפרדים לשלום מילדיהם... אותנו הובילו, האיצו בנו אל הבור. כבר היינו ערומים. אבי לא רצה להתפשט כליל, הוא נשאר בבגדיו התחתונים... קרעו מעל גופו את הבגדים וירו בו. אני ראיתי... אחר-כך הגיע תורי. אחר-כך היתה האחות: כמה שלא סבלה בגיטו, כמה שלא ספגה, בכל זאת ביקשה להישאר בחיים. עמדה עירומה והתחננה על חייה. יחד עם עוד חברה. הסתכל לעיניה וירה בה ישר, בה ובחברתה. אחותי וחברתה שתיהן נורו. ועוד אחות. אחר-כך הגיע תורי... הפניתי את ראשי. הרי הלכנו כשפנינו אל הבור. הפניתי את ראשי והוא שאל אותי: במי לירות בראשונה – בבתך או בך? לא עניתי דבר. הרגשתי איך שהבת נקרעת מעלי, הרגשתי את זעקתה האחרונה ושמעתי כיצד היא נורתה. אחר-כך פנה אלי. הפניתי את ראשי. הוא תפס בשערותי וביקש לירות בי. נשארתי עומדת. שמעתי יריה, אך נשארתי עומדת. הוא סובב אותי בחזרה. החל לטעון שוב את האקדח. סובב אותי וירה ונפלתי... נפלתי לבור ולא הרגשתי דבר. הרגשתי שאני מרגישה איזה כובד, איזה משקל עלי. חשבתי שאני מתה. אבל בכל זאת, עם כל מותי, אני מרגישה משהו. הרגשתי שאני נחנקת כי נפלו עלי אנשים. הרגשתי שאני טובעת. התחלתי מתנועעת. הרגשתי שאני יכולה לנוע. שאני חיה. אני נחנקת: אני שומעת את היריות. עוד אדם נופל. אבל נאבקתי ונאבקתי שלא איחנק. לא היו לי כוחות. והנה פתאום אני מרגישה שבכל זאת אני עולה ומתרוממת מעל לאחרים. אני רואה אנשים סוחבים, נושכים, שורטים, מושכים אותי למטה. בכל זאת אני, בשארית-כוחותי, עולה כלפי מעלה. עליתי ולא הכרתי דבר. אנשים כה רבים היו מוטלים ושכובים – לא הכרתי דבר. רציתי להכיר, אבל אל יכולתי. קולות אימה, קולות נוראים. ילדים זועקים אבא, אמא. לא יכולתי לעמוד על רגלי...

לקראת סוף 1941, באוקטובר-נובמבר אותה שנה, כבר נותרו מאחור ריכוזי היהודים הגדולים ביותר. ככל שהכוחות הגרמניים נעו מזרחה, הם נתקלו במספרים הולכים וקטנים של יהודים. אחת הסיבות לכך היתה שבשטחים שנכבשו בשלבים מאוחרים יותר, פינו השלטונות הסובייטים חלקים מהאוכלוסיה האזרחית המקומית, בפרט אלה שהיו מועסקים בתחומים שהיו חיוניים לכלכלה ולמאמץ המלחמה הסובייטי. ביניהם נכללו יהודים רבים. בנוסף, יהודים רבים בשטחים שנכבשו בשלבים מאוחרים יותר ברחו מיוזמתם. כאן היה עיתוי כניסתם של הכוחות הגרמניים לגורם מרכזי בסיכויי ההשרדות של היהודים במקום נתון: במקומות אליהם הגיעו הגרמנים בשלבים המוקדמים, שרדו יהודים בודדים, מכיון שלא היה להם די זמן לברוח. באיזורים שנכבשו בשלב מאוחר יותר, לעומת זאת, היה ליהודים זמן

רב יותר להתארגן לבריחה, ואחוזי הניצולים במקומות אלה היו גבוהים יותר באופן משמעותי. היו אף מקרים של בריחה של 100% מהאוכלוסייה היהודית במקומות מסויימים. עוצבות המבצע אמנם קצרו הצלחה רבה ברציחת מאות אלפי יהודים. אך יחד עם זאת, מחקרים מעריכים גם כי למעלה ממיליון יהודים הצליחו להמלט מהגורל שהועידו להם האיינזצגרופן.

גיבוש דרכי פעולה ותחילת ההשמדה

הרצח בשלב הראשון בפעילות האיינזצגרופן לא התבצע באופן אחיד. היו קהילות שהושמדו במלואן, אך היו גם כאלה שחלק מחבריה הושארו בחיים. עוד לא התבצעה השמדה מלאה של כל היהודים עד האחרון שבהם בשלב זה. היו לכך מספר סיבות: בעיות לוגיסטיות: במהלך התקדמותן עם הצבא הפולש, נתקלו האיינזצגרופן בבעיות לוגיסטיות. היחס בין מספר הרוצחים למספר הנרצחים היה בין הגורמים שהביאו לכך שלא ניתן היה בשלב זה לרצוח את כל היהודים בשטחים שנכבשו. בנוסף לכך, בשלבי המלחמה המוקדמים היתה התקדמות הצבא הגרמני מהירה למדי, וחיילי האיינזצגרופן נאלצו להתפרס על שטחים נרחבים, שהם התקשו להשתלט עליהם. בעיה לוגיסטית נוספת היתה קשורה בפיתוח אמצעי הריגה. לרצח עם בקנה מידה כזה לא היה תקדים, והמבצעים נאלצו לנקוט בשיטות של ניסוי וטעיה. בראשית התקופה, אספו הכוחות הנאצים הפולשים את היהודים, וירו בהם אחד אחד. עד מהרה נמצא ששיטה זו סובלת מאיטיות ביצוע ומהשפעה קשה על החיילים. עם הזמן, חיפשו מפקדי עוצבות האיינזצגרופן, והמפקדים הנאצים הבכירים שיטות יעילות יותר, אשר השפעתן הפסיכולוגית על המבצעים תהיה פחותה. הצורך בכח אדם: עם התקדמות הכוחות הגרמניים, הם נתקלו בצורך גובר בכח אדם מיומן שיתמוך במאמץ המלחמתי. לשם כך הם נאלצו לעתים להשאיר קבוצות של יהודים בחיים, שכן רבים מבין בעלי המקצוע הנחוצים לגרמנים היו יהודים. במקרים כאלה עוכבה ההשמדה הסופית והמוחלטת של קהילות יהודיות מסוימות. דו"ח אחד של אחת מיחידות האיינזצגרופן מציין כי "בהתחשב עם מחסור בעובדים מקצועיים אי אפשר היה בהקשר זה להמנע לעת עתה מלחסוך את חייהם של הפרטיזנים היהודיים, שהיו דרושים באופן דחוף לעבודות תיקון."

גל השמדה שני

לאחר חוסר ההכרעה של חורף 42-1941, פתחו הגרמנים בקיץ 1942 במתקפה צבאית חדשה בחלקה הדרומי של החזית עם הסובייטים. במהלך מבצע זה הנחילו הגרמנים לצבא האדום כמה מכות קשות, וכבשו שטחים נוספים. תקופה זו היתה למעשה שיא ההתפשטות

הטריטוריאליה של הרייך השלישי. אחד היעדים המרכזיים של הגרמנים במתקפה זו היה כיבוש סטלינגרד, שמשמעותו השתלטות על נהר הוולגה, עורק התנועה החיוני ביותר של ברית המועצות. לאחר כחצי שנה של קרבות שבמהלכם כבשו הנאצים מספר עמדות חשובות, הצליח הצבא האדום לבסוף, ב- 31 בינואר 1943 להכניע את שרידי הכוחות הגרמניים. מפלה גרמנית זו היתה לאחת מנקודות המפנה החשובות של המלחמה. במקביל למתקפה הצבאית, הוחל גם בגל חדש של רצח יהודים באזורים הנתונים תחת כיבוש גרמני. החורף, שהביא להאטה בפעילות הצבאית, היה גם שקט יחסית מבחינתם של היהודים: הקור הקשה הוביל להאטת קצב ההריגה, בין השאר בשל קשיים טכניים בחפירת בורות לקבורה המונית. באביב 1942 התחדש ההרג, הפעם בעיקר בביילורוסיה המערבית ובאוקראינה המערבית (היא גליציה המזרחית). גם היהודים שחיו בשטחי דרום רוסיה שנכבשו על-ידי הגרמנים במתקפתם הצבאית המחודשת בקיץ הושמדו עם כיבוש השטחים הללו. באזורים אלה היו שיעור היהודים שהצליחו לברוח טרם כיבושם בידי הגרמנים גבוה יחסית, אך מצד שני, היו תהליכי ההשמדה שנקטו הגרמנים עם הכיבוש מהירים ביותר. את מעשי הרצח עשו אנשי הא' לאור היום ולעיני האוכלוסייה. אומנם, משחלו לסגת ב-1943 ניסו לטשטש את פשעיהם, ובכך עסקו יחידות מיוחדות-*זונדרקומנדו* 1005- שפתחו קברי המונים וביקשו לשרוף את הגופות ולפזר את האפר על פני שדות ונהרות. למעשה השאירו הא' מידע רב בדינים- וחשבונות, שחוברו כסיכומים בברלין על סמך דינים- וחשבונות מפורטים יותר שנתקבלו מהיחידות השונות בשטח. המקיפים ביותר הם: 'דיווח על אירועים בברית-המועצות של הא' של הס"ד וסיפ"ו' (*Ereignismeldung der USSR*) מ-1 במאי 1942 עד 21 במאי 1943. בתקופה שבין 22 ביוני 1941 עד 31 במרס 1942 פורסמו הסיכומים: 'דין- וחשבון של פעילות ומצב של הא' של הס"ד וסיפ"ו בברית- המועצות'. אחרי המלחמה נידונו אנשי הא' במשפט התשיעי של בית-הדין הצבאי האמריקני בנירנברג. המשפט כונה 'ארצות-הברית של אמריקה נגד אוטו אולנדורף ואחרים'. אב בית-הדין היה השופט מיכאל א. מוסמאנו. המשפט התנהל מ-3 ביולי 1947 עד 10 באפריל 1948, והיו בו 24 נאשמים.

מאז הקמתה של 'הלשכה המרכזית של המנהל המשפטי' בלודוויגסבורג שבמערב-גרמניה, לתביעות נגד פושעי מלחמה, נפתחו תיקים והבאו למשפט יותר מ-100 איש, ביניהם מפקדי אינזצקומנדות, קצינים, מש"קים וטוראים. במשפטים הללו לא נגזרו עונשי מיתה, שכן עונש המיתה בוטל ברפובליקה הפדרלית הגרמנית.